

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ревуцька І.В.

Університет менеджменту освіти

У статті розглянута проблема негативних психічних станів у дошкільників. Представлені дослідження науковців, які займалися вивченням даної проблеми. Виділені загальні для всіх дошкільнят типові психічні стани. Описані фактори, що впливають на їх виникнення. Подана перспектива подальшого дослідження.
Ключові слова: негативні психічні стани, дошкільники, особистість, емоції, діяльність, мотивація, воля, спілкування.

Постановка проблеми. Дослідження негативних психічних станів дошкільників набуває особливого значення у сучасній психологічній науці, оскільки, саме у дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток дитини як особистості. Від формування емоційного фону, залежить в подальшому характер світовідчуття (оптимістичного чи песимістичного) дитини, вектор її мислення, світогляду, тощо. Домінування негативних психічних станів деструктивно позначається на життєдіяльності дитини, що може спричинити порушення базової довіри до світу та дорослих, актуалізацію страхів, психосоматичні захворювання, посттравматичні стресові розлади, неврози, тощо.

Розглядання проблеми негативних психічних станів у дошкільному віці дозволяє виявити вигоди та закономірності їх виникнення, а значить, спрогнозувати формування індивідуальних рис особистості, патернів поведінки, своєчасно забезпечити профілактику несприятливих наслідків негативних станів, і запобігти розвитку пограничних та психосоматичних розладів.

Аналіз останніх наукових праць. Вивчення негативних психічних станів та причин їх виникнення у дітей, посвячені роботи таких вчених, як С.В. Велієва, А.В. Запорожець, О.Б. Ігумнова, Д.М. Ісаєв, А.Д. Кошелева, М.Д. Левітов, Я.З. Неверович, А.М. Певнева, О.М. Попова, О.О. Прохоров, О.В. Ригель, К. Хорні, та ін.

Психічні стани – це складне комплексне явище особистості, яке виражається у швидкості чи повільності процесів та реакцій (пізнавальних, емоційних, вольових), за виявленням психічних властивостей (темпераменту, характеру, потреб та мотивів, талантів, стійкого уявлення про себе, оточення, світу), за впливом на особистість (позитивні, негативні, стеничні та астенічні) [13].

За дослідженнями А.Д. Кошелевої, емоційні порушення виникають саме під впливом несприятливих факторів соціального середовища. Описуючи шкідливі фактори впливу середовища на психічний стан дитини К. Хорні, зазначила, що негативні психічні стани особистості – це «Базисна тривога», яка визначається як «Почуття ізоляції» та безпорадності дитини в потенційно ворожому світі. О.М. Попова вважає, що негативні психічні стани у дітей дошкільного віку зумовлені саме схожістю та рядом загальних факторів до яких вона відносить розбіжність оцінки і самооцінки, феномен ролі ідентифікації, сприйняття погрози Я-концепції і т. д. Г. Сухорукова,

зазначає, що на психічні стани дітей впливає тип поведінки нервової системи. О.Б. Ігумнова встановила, що негативні психічні стани необхідно розглядати у комплексі. А.Д. Кошелева, А.В. Запорожець, Я.З. Неверович, підкреслюють, що діти у дошкільному віці не завжди можуть усвідомлювати, які стани вони відчують, і тим більше причини їх виникнення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатність вивчення та фрагментарність наукових досліджень зумовлюють наявні прогалини у розумінні впливу негативних психічних станів на психічне та фізичне здоров'я дитини у дошкільному віці.

Мета статті – визначити негативні психічні стани, а також фактори, що впливають на їх виникнення у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. О.М. Леонтьєв зазначав, що дошкільний вік, це період первісного, фактичного складу особистості [7]. Можна вважати, що психічні стани дошкільників характеризуються специфічною феноменологією, відмінною від психічних станів дітей інших вікових груп, прояви якої обумовлено ситуаціями життєдіяльності, віковими особливостями особистості, що розвивається, розвитком діяльності та спілкування [1, с. 6].

У цьому віці психічні стани характеризуються глобальністю і слабкою диференціацією, легкістю виникнення, можуть бути викликані різноманітними впливами: окремими фізичними подразниками, типом поведінки нервової системи, складними умовами того чи іншого виду діяльності, відносинами інших людей – однолітків або дорослих, змінами і схильністю впливу зовні (соціального впливом). Психічні стани у дітей дошкільного віку є відображенням переживань, стосунків до значимих предметів, явищ, людей, діям цієї дитини в конкретній ситуації, яка має для неї особистісний сенс (емоційно-безпосереднє переживання сенсу ситуації) [3; 11; 8; 13].

У дослідженнях О.О. Прохорова та С.В. Велієвої були виділені загальні для всіх дошкільнят типові психічні стани «наскрізні», а також вивчалися негативні психічні стани дітей дошкільного віку за віковими підгрупами. Автори розділили психічні стани дошкільників за провідною психічною складовою на емоційні, гуманітарні, практичні, мотиваційні, перцептивні, інтелектуальні та ін. Розглянемо негативні психічні стани згідно вікових категорій. Так, у дітей віком від 2,5 до 4,5 років наявні: страх, злість, смуток, агресивність, хитрість/лукавство,

образа, стрес, недовіра; у дітей віком від 4 до 6 років проявляються: страх, злість, агресивність, образа, смуток, стрес, недовіра. Загалом С.В. Велієва та О.О. Прохоров виділили 8 негативних психічних станів: страх, злість, смуток, агресивність, хитрість/лукавство, образа, стрес, недовіра, виявлених у дітей упродовж всього дошкільного віку від 2,5 до 6 років [10].

Іншу диференціацію негативних психічних станів подає О.В. Ригель. Авторка відмітила, що упродовж дошкільного дитинства, діти переживають негативні психічні стани у зв'язку з обставинами, видом діяльності та ін. Отже:

- негативні емоційні стани: поганий настрій, занепокоєння/тривожність, агресивність, нудьга, печаль, втома, страх, нервозність, стрес, злість;
- негативні стани діяльності: збудження, примхливість, стрес, безтурботність;
- негативні мотиваційні стани: сором, збентеження, досада;
- негативні вольові стани: упертість, примхливість, безпорадність;
- негативні стани спілкування: злість, збентеженість, хитрість, образа, гнів.

О. В. Ригель, так само, як і С.В. Велієва та О.О. Прохоров розглядає дані негативні стани за віковими підгрупами. Дослідниця підкреслює, що емоційні психічні стани (поганий настрій, занепокоєння/тривожність, агресивність, нудьга, печаль, втома, страх, нервозність, стрес, злість), практично зберігаються впродовж всього дошкільного віку, та трохи знижуються лише у дітей 6–7 років; стани діяльності (збентеженість, злість, стрес, безтурботність), досягають своєї максимальної кількості у дітей 4–5 років; стани спілкування (злість, збентеженість, хитрість, образа, гнів), досягають піку в старшому дошкільному віці 5–6 років, та в міру накопичення досвіду у сфері спілкування знижуються у дітей близько 6–7 років, займаючи одну з провідних позицій впродовж усього дошкільного віку; вольові стани (упертість, примхливість, безпорадність) припадають на молодший дошкільний вік у дітей 3–4 років, у той час, як апогей мотиваційних і інтелектуальних станів (сором, збентеження, досада) має місце у молодшому шкільному віці 6–7 років [12].

Аналіз досліджень проведених О. В. Ригель, дозволяє прийти до висновку, що загальна кількість негативних психічних станів у дітей дошкільного віку становить 21 позицію. Стабільно супроводжують дитину, впродовж всього дошкільного віку, від трьох до семи років, п'ять позицій: занепокоєння/тривожність, страх, агресивність, образа, безпорадність. Інші негативні психічні стани, які налічують 16 позицій (поганий настрій, нудьга, печаль, втома, нервозність, стрес, сором, збентеження, досада, упертість, примхливість, злість, хитрість, гнів, безтурботність, збудження), знижуються або досягають своєї максимальної кількості в залежності від вікової групи у дошкільників.

Вважаємо, що до типових психічних станів дітей дошкільного віку, необхідно включити ще один психічний стан – провина, та віднести його до негативних мотиваційних станів. Провину часто використовують при виховуванні маленьких дітей з метою маніпулювання. Особливо інтенсивно йде навчання почуття провини в 4–5 річному віці.

Маніпулювання дорослими в вихованні почуттям провини, формує у дитини низьку самооцінку.

Загалом, проведений теоретичний аналіз негативних психічних показує, що найбільш частіше у дітей дошкільного віку від 2,5 до 7 років проявляються: поганий настрій/смуток, тривожність/занепокоєння, стрес, страх, агресивність, нудьга, печаль, втома, нервозність, злість, хитрість/лукавство, образа, гнів, недовіра, сором, провина, збентеження, досада, упертість, примхливість, безпорадність, безтурботність, збудження (див. рис. 1).

Перейдемо до розгляду факторів, які впливають на виникнення негативних психічних станів у дітей дошкільного віку. Дану проблему прийнято вивчати виходячи із трьох компонентів: емоційного, поведінкового та фізіологічного [2].

Р.Н. Досаєва вважає, що **емоційні** порушення у дітей дошкільного віку розвиваються в онтогенезі і проявляються в особистісній та соціальній сферах. В особистісній сфері емоційні порушення характеризують особливості внутрішнього світу дитини, моральний розвиток підростаючої особистості. У цьому віці дитина вже уміє розпізнавати власні та іншої людини емоційні стани: інтерес, подив, радість, горе, сором, провина, огида, презирство, гнів, страх, капризи, упертість, негативізм, а також здатна розповідати про них, пов'язувати свої внутрішні емоції із подіями. Багато в чому формування емоційного компонента залежить від дорослих, тому, що дитина у цьому віці відкрита до сприйняття і впливу емоцій свого оточення. Отже, ті моральні якості, якими володіють батьки, і будуть закладені у дитині, як особистісні.

В соціальній сфері негативні психічні стани проявляються у труднощах спілкування з однолітками і дорослими. Саме під впливом несприятливих факторів соціального середовища, таких як: сімейна дезадаптація (емоційно неблагополучна обстановка в родині, конфліктні відносини між близькими родичами, відсутність узгодженості між батьками, ситуація розлучення батьків), соціальна дезадаптація (міграція), психосоматичні розлади (перенесені хвороби, госпіталізація, часті ГРВІ, алергія), пряме та непряме домінування, байдужість, нестабільна поведінка дорослих, недолік поваги до особливих потреб дитини, недолік реального управління, занадто велике захоплення дитиною або повна його відсутність, недолік теплоти, примушування приймати чиюсь сторону під час сварок між батьками, занадта відповідальність або безвідповідальність, понад протекція, ізоляція від інших дітей, дискримінація, несправедливість, ворожа атмосфера, невиконання обіцянок (рис. 1) [5, с. 24; 4, с. 10].

О.М. Попова, описуючи **поведінковий** компонент негативних психічних станів, вказує на прагнення дитини чинити опір контролю з боку інших в поєднанні з несвідомим почуттям певної неповноцінності, хронічної неуспінності, що виникає під впливом завищених суперечливих вимог в дитячому садку і вдома, коли дитина намагається поєднати у своїй поведінці несумісні правила та ідеали. Ці фактори викликають жорстокість, агресивність у поведінці дітей дошкільного віку [9, с. 36]. З іншого боку, репліки і поведінка дорослих часто служать дитині джерелом розуміння будь-якої ситуації, визначаючи характер реакції та поведінки на неї.

Г. Сухорукова вказує, що на поведінковий компонент дитини впливає тип нервової системи, відповідно до якої дітей поділяють на певні групи.

До першої групи належать неврівноважені легко збудливі діти. Нестримність емоцій часто дезорганізовує їхню діяльність. При виникненні конфліктів з однолітками емоції дітей часто проявляються в афектах (спалахи гніву, образи), часто супроводжуваних грубістю, бійками, супутніми вегетативними змінами (почервоніння шкіри, посилене потовиділення та ін.), за типом темпераменту, це – холерики.

До другої – переважно «легко гальмівні» діти зі стійким негативним ставленням до спілкування. Образа, незадоволення, неприязнь надовго зберігаються у їхній пам'яті, однак проявляються не надто бурхливо. Такі діти поводяться відокремлено, уникають спілкування, за типом темпераменту, це – флегматики.

До третьої – діти, чиє емоційне неблагополуччя є наслідком їхніх індивідуальних особливостей, специфіки внутрішнього світу (вразливість, сприйнятливність, що породжують страхи); за типом темпераменту, це – меланхоліки [13].

До **фізіологічного** компоненту відносять самопочуття дитини, що відображає зміни, які відбуваються в різних функціональних системах організму. Фізичний розвиток дітей тісно пов'язаний з психічним. Завдяки рухам дитячий організм

приспосовується до навколишнього середовища. Кожен рух супроводжується відчуттями від м'язів, зв'язок, сухожилів, а чуття – це надбання психіки, яке забезпечується аналізаторами, діяльність аналізаторів і рухова діяльність становить нерозривну єдність. Психічне напруження викликає м'язовий тонус і, навпаки, м'язова напруга призводить до емоційного сплеску. Надмірна інтенсивність і тривалість негативних психічних станів дітей можуть викликати зміни в організмі (О. Головка). Психічні стани визначають фон психічного та фізичного здоров'я дитини, і самі залежні від нього (Н.Ф. Дорохова, В.М. Касаткін, О.Л. Желтухіна, С.М. Чечельницька) [1, с. 6–7]. Факторами, які визначають самопочуття дитини є: здоров'я, відносини з оточуючими, накопичення в генній пам'яті (почуття та емоції пренатального періоду, фактори спадковості).

На здоров'я дитини впливають часті стресові фактори, які за дослідженнями М.Е. Garralda, В. Bailey призводять до соматичних захворювань у дітей. У структурі захворювань, яку подали учені, виявлені хворі з енурезом, бронхіальною астмою, шкіряними ураженнями, абдомінальними болями, непритомністю, та головними болями. Рідше, у дошкільному віці, спостерігається вегето-судинна дистонія [6, с. 26]. Такими факторами можуть бути відносини з оточуючими, слід зазначити фізичне та психологічне насилля, яке

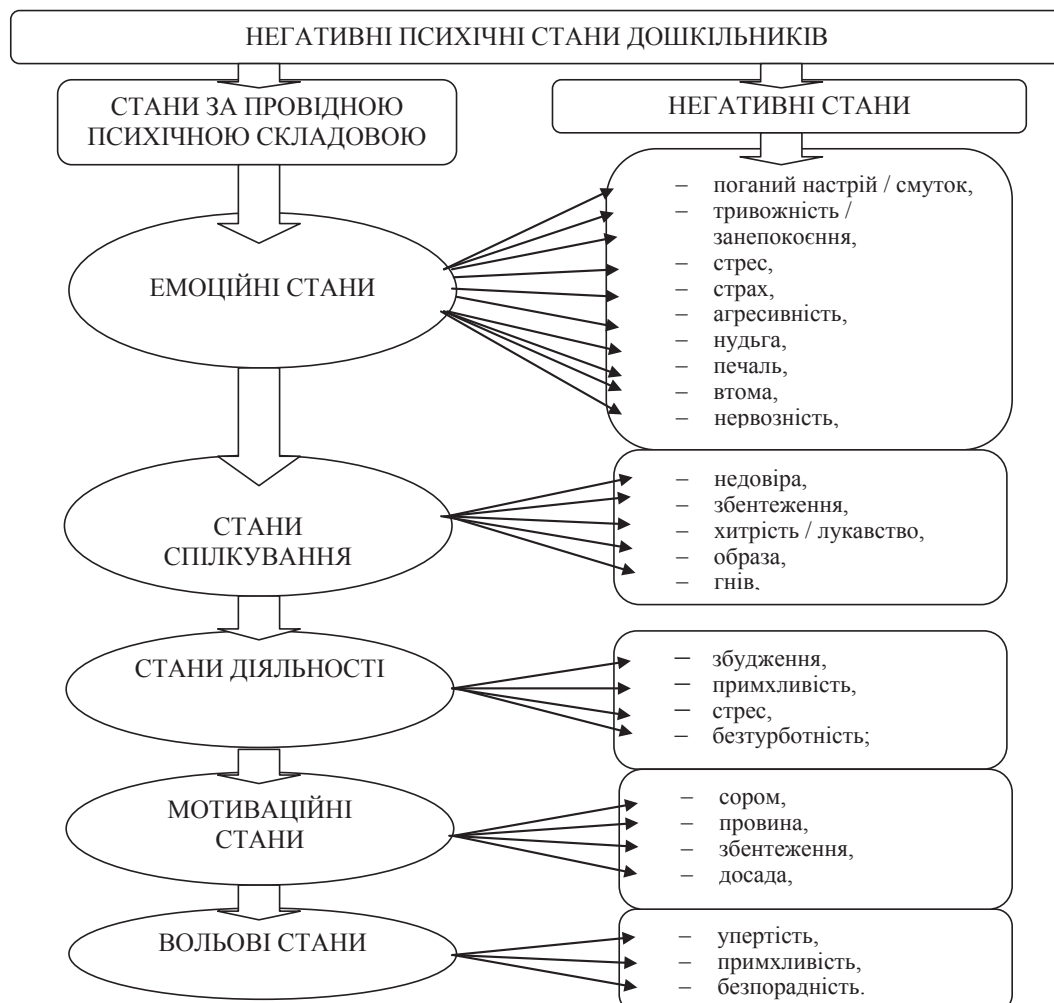


Рис. 1. Негативні психічні стани дітей дошкільного віку за О.В. Ригель, С.В. Велісвою та О.О. Прохоровим

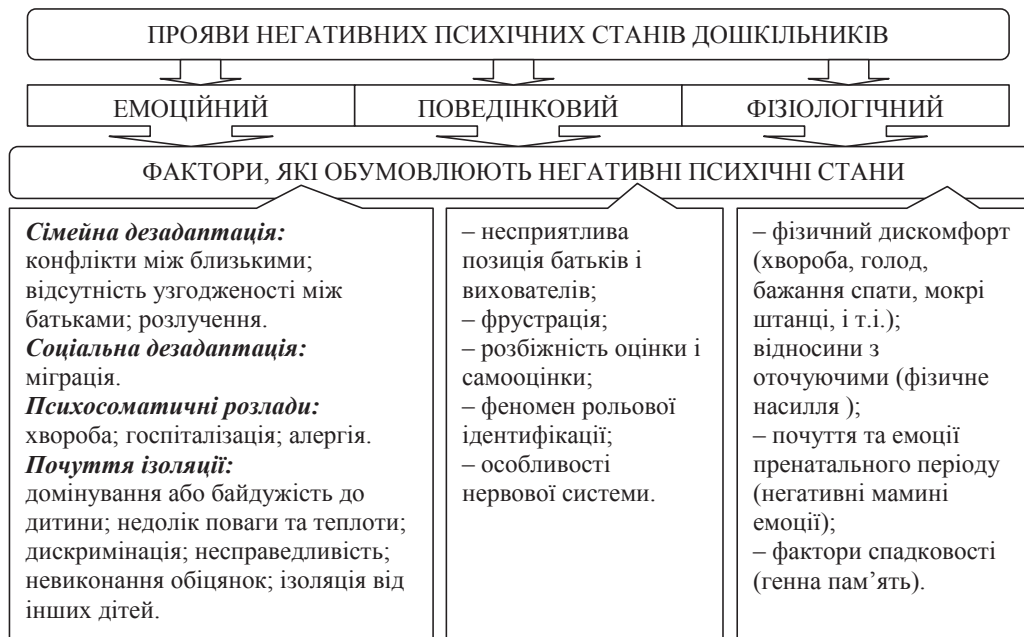


Рис. 2. Рівні проявів негативних психічних станів дошкільників та фактори, які їх обумовлюють

безпосередньо впливає на самопочуття дитини.

Неоднозначним, але вагомим фізіологічним компонентом, є накопичення в генній пам'яті (почуття та емоції пренатального періоду). Механізм генної пам'яті почуттів та емоцій пренатального періоду вивчав О.І. Захаров. Учений яскраво описав як дитина в утробі матері опосередковано знайомиться та переживає, мамині, сприймаючи за свої, перші негативні психічні стани, які накопичуються в генній пам'яті і є факторами спадковості.

Дослідження між поколіннями, проводилися закордонними вченими, які вивчали дівчаток народжених від голландських жінок, вагітних під час сильного голоду в кінці Другої світової війни, та дітей, чії батьки пережили Голокост. Р. Ісгуда, виявила генетичні зміни у представників одного покоління, що пережили важку психологічну травму, яка закріплюється генетично і передається нащадкам, сприяє їх уразливості до психологічних розладів [16; 14].

Загальне бачення розглянутих факторів впливу на виникнення негативних психічних станів у дітей дошкільного віку представлено у рисунку 2.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, проведений теоретичний аналіз дав змогу представити негативні психічні стани: поганий настрій/смуток, тривожність/занепоко-

ення, стрес, страх, агресивність, нудьга, печаль, втома, нервозність, злість, хитрість/лукавство, образа, гнів, недовіра, сором, провина, збентеження, досада, упертість, примхливість, безпорадність, які проявляються у дітей дошкільного віку від 2,5 до 7 років, з урахуванням вікових підгруп. Також виявлено, що фактори, які впливають на виникнення негативних психічних станів у дітей дошкільного віку, прийнято вивчати виходячи із трьох компонентів: емоційного, поведінкового та фізіологічного. Емоційні, розвиваються в онтогенезі і проявляються в особистісній та соціальній сферах. Поведінковими, є – несприятлива позиція батьків і вихователів, особливості нервової системи ті ін. Фізіологічними факторами є самопочуття дитини: здоров'я, відносини з оточуючими та накопичення в генній пам'яті (почуття та емоції пренатального періоду, фактори спадковості).

Перспективою подальшого дослідження буде вивчення впливу негативних психічних станів на психосоматичні розлади дошкільників, оскільки саме емоційні фактори через нервові та гуморальні шляхи впливають на всі тілесні процеси. А сучасна ситуація поширеності соматизованих розладів серед дітей досягає 90% за дослідженнями, проведеними А.О Черкасовою, які вона опублікувала у 2017 році [15].

Список літератури:

1. Велиева С. В. Диагностика психических состояний и отношений дошкольников в семье / С. В. Велиева // Вестник психиатрии и психологии Чувашии. 2014. – № 10. – С. 38–59.
2. Велиева С. В. Психические состояния детей дошкольного возраста. дис. на соискание учёной степени канд. психол. наук спец.: 19.00.07, 19.00.13 / С. В. Велиева; Казанский гос. технический ун-т. – Казань, 2001. – 231 с.
3. Волосова Е. Эмоциональное воспитание ребенка в повседневной жизни / Е. Волосова // Дошкольное воспитание. – 1991. № 10. – С. 69–72.
4. Досаева Р. Н. Психолого-педагогическая коррекция эмоциональных состояний различной этиологии у дошкольников средствами музыкального фольклора: автореферат дисс. На соискание учёной степени кандидата психологических наук: спец. 19.00.07 / Р. Н. Досаева; Сарат. Гос. Ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2011. – 27 с.
5. Захарова А. В. Особенности социально-психологической коррекции подростков с негативными психическими состояниями: дис. на соискание учёной степени канд. психол. наук спец. 19.00.05 / А. В. Захарова; Сергиево-Посадский Гуманитарный институт. – Москва, 2006. – 248 с. – С. 23–24.

6. Исаев Д. Н. Эмоциональный стресс, психосоматические и соматические расстройства у детей / Д. Н. Исаев. – СПб.: Речь, 2005. – 400 с. – С. 26.
7. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – 320 с.
8. Поддьяков Н. Н. Психическое развитие и саморазвитие ребенка [Текст]: от рождения до шести лет: [новый взгляд на дошкольное детство] / Н. Н. Поддьяков. – М.: Речь, 2010. – 143 с.
9. Попова О. М. Нивелированные отрицательных эмоциональных состояний у детей дошкольного возраста средствами комического [Текст] / О. М. Попова // Образование и наука. – 2006. – № 5. – С. 34–44.
10. Прохоров А. О. Психические состояния детей дошкольного возраста / А. О. Прохоров, С. В. Велиева / Ссылка по ГОСТ 7.0.5–2008 // Вопросы психологи – 2003. – № 5. – С. 56–67.
11. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: Психологическое исследование / под ред. А. В. Запорожца, Я. З. Неверович. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
12. Ригель О. В. Психологічна адаптація дошкільника в ситуації зміни соціального середовища: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / О. В. Ригель. – Київ: Б.в., 2011. – 20 с.
13. Сухорукова Г. Самопочуття дитини дошкільного віку як відображення її психічного і фізичного здоров'я / Г. Сухорукова. І. Хміль // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: зб. наук. пр. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – № 19. – 157 с. – С. 140–144.
14. Холлик М. Исцеление от эмоциональных травм – путь к сотрудничеству, партнерству и гармонии / М. Холлик, К. Коннелли / [Пер. с англ. Д. В. Казак]. – СПб.: ИГ Весь, 2012. – 510 с.
15. Черкасова А. О. Проблема психосоматичних розладів у дітей в сучасних умовах / А. О. Черкасова // Український вісник психоневрології. – 2017. – Т. 25. № 1(90) – С. 160–161.
16. Rachel Yehuda. Holocaust Exposure Induced Intergenerational Effects on FKBP5 Methylation / Published by Elsevier Inc. on behalf of Society of Biological Psychiatry. // Issue 5, Pages 372–380 DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.biopsych.2015.08.005>

Ревуцкая И.В.

Университет менеджмента образования

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕГАТИВНЫХ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье рассмотрена проблема негативных психических состояний у дошкольников. Представлены исследования ученых, которые занимались изучением данной проблемы. Выделены, общие для всех дошкольников, типичные психические состояния. Описаны факторы, которые влияют на их возникновение. Представлена перспектива дальнейшего исследования.

Ключевые слова: негативные психические состояния, дошкольники, личность, влияние, эмоции, деятельность, мотивация, воля, общение.

Revutskaya I.V.

University Education Management

THEORETICAL ANALYSIS OF THE NEGATIVE MENTAL STATE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Summary

The problem of negative mental states of preschoolers has been considered in the article. Studies of scientists, who had examined the problem, have been presented. Typical mental states, common to all preschoolers, have been specified. The factors, that influence their occurrence, have been described. The prospect of further study have been presented.

Keywords: negative mental state, preschoolers, personality, influence, emotions, activity, motivation, will, communication.